

Żywulski, Łukasz

Odkryta na nowo biblioteka kościoła parafialnego w Galinach w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu

---

Komunikaty Mazursko-Warmińskie 4, 587-591

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Łukasz Żywulski

ODKRYTA NA NOWO BIBLIOTEKA KOŚCIOŁA PARAFIALNEGO W GALINACH W ZBIORACH BIBLIOTEKI UNIWERSYTECKIEJ W TORUNIU

Tragiczne skutki II wojny światowej wyznaczyły nową cezurę w dziejach książki oraz wprowadziły do terminologii polskich badań księgoznawczych nowe pojęcie o nazwie: „zbiory zabezpieczone”. Księgozbiory określane tym mianem stanowiły rodzaj opuszczonego majątku ruchomego pochodzącego z niemieckich bibliotek dworskich, kościelnych, szkolnych oraz instytucji naukowych, które w rezultacie zakończenia II wojny światowej oraz wytyczenia nowych granic Polski uległy likwidacji, przechodząc na własność państwa polskiego. Nadzór nad opuszczonym mieniem ponemieckim przejęło Ministerstwo Ziem Odzyskanych, zakazując jego samowolnego wywozu oraz wyznaczając Ministerstwo Oświaty jako organ uprawniony do wydawania odpowiednich zezwoleń w stosunku do porzuconych księgozbiorów¹. Z wielu tego typu pozwoleń skorzystał po 1945 r. nowo powstały Uniwersytet Mikołaja Kopernika, zyskując status instytucji uprzywilejowanej w obszarze gromadzenia książek, zdeponowanych oraz porzuconych, głównie na terenie byłych Prus Wschodnich oraz Pomorza Zachodniego. Dzięki temu, na przestrzeni lat 1945–1949 zasób Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu osiągnął liczbę około 600 tys. woluminów druków zwartych, czasopism oraz jednostek zbiorów specjalnych².

Przy okazji podjęcia przeze mnie prac nad katalogiem starych druków Muzeum im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Kętrzynie okazało się, że losy księgozbiorów zgromadzonych zarówno w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu, jak i w Kętrzynie mają podobną historię. Toruńska uczelnia posiada obecnie około 55 tys. starych druków w około 39 tys. woluminów, natomiast Muzeum w Kętrzynie przechowuje 89 pozycji bibliograficznych w 43 woluminach starych druków. Mimo tak ogromnych dysproporcji w wielkości i wartości księgozbioru, istnieje przynajmniej jedna istotna cecha wspólna, będąca impulsem do przygotowania niniejszego komunikatu. Obie kolekcje łączy część starodruków o tych samych cechach zewnętrznych, a co za tym idzie, również o tej samej proveniencji. Dokładnie chodzi o dwa starodruki ze zbiorów Muzeum w Kętrzynie (sygn. Stdr. 2, Stdr. 21) oraz 920 starodruków i 7 rękopisów zgromadzonych w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu. Mowa jest o kolekcji książek, oprawionych w większości w biały pergamin, posiadających kremowe naklejki na grzbietach z zapisanymi tuszem sygnaturami,

¹ Archiwum Państwowe w Olsztynie, Urząd Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski – Sprawy mienia ponemieckiego i wywóz, sygn. M-12691, ss. 197–198a (*Zarządzenie Ministra Ziem Odzyskanych z 22 II 1946 r. w sprawie zakazu wywozu mienia ruchomego z Ziem Odzyskanych*), zob. również: Mazurski Dziennik Pełnomocnika Rządu RP, 1946, nr 2(5), z 20 IV, ss. 31–33.

² H. Baranowski, *Zbiory Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu, ich rozwój i kierunki przyszłego kształtowania*, Studia o Działalności i Zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, cz. 5, Toruń 1990, s. 26, 29.

składającymi się ze skrótu *Tit.*, cyfry rzymskiej, cyfry arabskiej oraz (lub) symbolu literowego (np. *Tit. VIII. 5*).

W ogłoszonym w 1995 r. *Katalogu inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu* Maria Strutyńska, wieloletnia pracowniczka Oddziału Zbiorów Specjalnych, nie znając pochodzenia książek z naklejkami *Tit.* wyraziła nadzieję, że „z czasem szczęśliwy zbieg okoliczności pozwoli ustalić instytucję, która w ten sposób sygnowała książki”³. W ogłoszonej cztery lata później publikacji autorka posunęła się dalej w swoich badaniach nad tą kolekcją, lecz niewłaściwie przypisała omawiany księgozbiór do biblioteki Kościoła Mariackiego w Stargardzie Szczecińskim, choć początkowo podążała właściwym – prowadzącym do wschodniopruskich Galin (*Gallingen*) – tropem⁴. Autorka zasugerowała się przechowywanymi w zbiorach Biblioteki UMK rękopiśmiennymi katalogami Biblioteki Mariańskiej ze Stargardu Szczecińskiego, na jednym z tomów którego (sygn. Rps 160/IV) dopatrzyła się skrótu *Tit.* Hipoteza ta wzbudziła jednak moje wątpliwości, gdyż dokonując oględzin tego tomu, nie mogłem dopatrzeć się rzekomego skrótu *Tit.* Sam zapis jest częściowo zatarty i wskazuje na inny dukt pisma⁵. Dodatkowo na grzbietach rękopisów średniowiecznych pochodzących istotnie ze Stargardu oraz wspomnianych katalogów, nie ma nalepek ze skrótem *Tit.* Są natomiast zupełnie inne naklejki opatrzone czytelną nazwą autora i fragmentem tytułu. Nie udało się także odnaleźć w wyżej wspomnianych katalogach czterech inkunabułów i losowo wybranych późniejszych druków oklejonych sygnaturą z *Tit.*, co ostatecznie wyklucza ich domniemaną stargardzką proveniencję.

O ewidentnej przynależności książek do biblioteki w Galinach zadecydowała kwerenda archiwalna oraz badania porównawcze na zbiorze starych druków Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu. Zasadniczą przesłanką do rozwiązania tej kwestii był fragment sprawozdania pracownika UMK Zbigniewa Zdrójkowskiego z podróży służbowej do kilku miejscowości ówczesnego województwa olsztyńskiego, w dniach 20–26 września 1946 r.⁶ W piśmie tym Z. Zdrójkowski wspominał o przewiezieniu z kościoła w Galinach do Biblioteki UMK 726 starych druków, w tym wielu cennych poloników. Na jednym z druków, które wymienia Z. Zdrójkowski (*J. Herbut, Statuta Regni Poloniae in ordinem alphabeti digesta...*, Kraków 1567)⁷ widnieje naklejka koloru kremowego z odręczną sygnaturą: *Tit. X. 83*⁸. Dodatkowym dowodem na to, że książki będące dzisiaj własnością Muzeum i Biblioteki UMK pochodzą z Galin, są rękopiśmienne zapisy: Johanna Daniela Settegast, pastora kościoła w Galinach⁹ oraz Carla Friedricha Settegast, starościńskiego urzędnika z Galin, odznaczonego Orderem Czerwonego Orła¹⁰. Na niektórych woluminach znajdują się także wpisy mówiące o bezpośredniej przynależności druku do kościoła w Galinach (*der Kirchen Bibliothec zu Gallingen gehörig*)¹¹.

³ M. Strutyńska, *Katalog inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, Toruń 1995, s. 10.

⁴ M. Strutyńska, *Struktura proveniencyjna zbioru starych druków Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu. Przewodnik po zespołach. Problemy badawcze i metodologiczne*, Toruń 1999, ss. 31–34.

⁵ Reprodukacja fotografii w: M. Strutyńska, *Struktura proveniencyjna*, s. 34, fot. 55.

⁶ Archiwum Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu, Teczka: Sprawozdania z podróży służbowych VII 1946–VII 1947 (bez sygnatury), k. 12 v.

⁷ Sygn. Pol.6.III.33.

⁸ W zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu przechowywany jest jeszcze drugi egzemplarz Statutów (sygn. Pol.6.III.5), lecz swoją proveniencją wskazuje na bibliotekę rodzinną Sczanieckich z Nawry.

⁹ Np. sygn. 279369, 277385.

¹⁰ *Vaterländisches Archiv für Wissenschaft, Kunst, Industrie und Agrikultur oder Preuss. Provinzial-Blätter*, Bd. 14, Königsberg 1835, s. 352. Wpis C.F. Settegasta znajduje się w druku o sygn. 276897.

¹¹ Sygn. 266304.

Kluczowe dla podjętych przeze mnie badań są także, znajdujące się na kartach tytułowych i preliminarjach niektórych starych druków (z sygn. *Tit.*), wpisy przedstawicieli pruskiego rodu Eulenburgów, rezydującego w Galinach od XVI stulecia do końca II wojny światowej. Do tej pory udało się zidentyfikować wpisy ręką Botho Heinricha zu Eulenburg (1613–1674)¹² oraz Albrechta zu Eulenburg¹³. Nie jest przypadkiem, że rękopisy tych właśnie osób znalazły się na omawianych drukach. Baronowie Eulenburg sprawowali bowiem patronat nad ewangelicką parafią w Galinach. Najbardziej zasłużonym dla kościoła członkiem rodu był Gottfried Heinrich zu Eulenburg (1670–1734), pełniący w swojej karierze, po zmianie wyznania na katolicyzm, funkcję arcykapłana w Braniewie oraz kanonika we Fromborku. Był on fundatorem kaplicy św. Brunona w katedrze we Fromborku oraz w kościele parafialnym w Woźławkach. W 1726 r. ufundował rodzinną bibliotekę kościołowi parafialnemu w Galinach¹⁴. Biblioteczny legat był dowodem wdzięczności syna wobec swego ojca – Botho Heinricha zu Eulenburg, któremu ufundował również portret wiszący niegdyś w kościele w Galinach (obecnie w zbiorach Muzeum im. Wojciecha Kętrzyńskiego). Obraz ten opatrzony został informacją o przedstawionej postaci, fundatorze oraz bibliotece: „Bohtto Heinrich Freyherr zu Eyllenburg, Oberster Cam[m]er Herr, Preuß-Landv. Ober-Appelations Gerichts Rath Erb-Herr auff Gallingen Volcksdorff und Hermanhagen etc. Ein einziger Sohn und der letzte von seinem Hause setzet dieses, nebst dieser Bibliothec seinem lieben Vatter aus kindlicher Pflicht, zu einem im[m]er – – andencken Verflucht sey der so dieses andencken zerstöret 1726”. W 1860 r. bibliotekę kościelną o nieznaną liczbę książek powiększył swoim legatem również Ludwik zu Eulenburg¹⁵.

Odkryta na nowo biblioteka z Galin jest dziesiątym co do wielkości zespołem proveniencyjnym starych druków Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu. Składa się nań 920 pozycji bibliograficznych w 553 woluminach starych druków oraz 7 jednostek inwentarzowych rękopisów z XVI–XVIII w.¹⁶ Na niewielki zbiór rękopisów składają się prace o różnym zakresie tematycznym w języku niemieckim lub łacińskim, takie jak: Akta sejmiku prowincjonalnego Prus Książęcych (*Landtagsakten des Herzogthums Preussen zu Königsberg 1609–1612*)¹⁷, XVI-wieczna kopia zbioru prawa chełmińskiego (*Die fünf Bücher Colmisches Rechts – – abgeschrieben im Jahr 1594*)¹⁸, XVII-wieczny traktat o tematyce weterynaryjnej Johanna Petrusa Weta¹⁹, XVII-wieczne, zebrane w jednym woluminie rękopisy o charakterze filozoficznym (*De usu logices; Exemplum logicum analiticum; Institutionum dialecticarum exordinum...*)²⁰, XVIII-wieczny rękopis prawniczy (*De iure naturae et gentium*)²¹, zbiór modlitw Sophi Reginy Bõthkin z XVIII w.²² oraz XVII-wieczne varia historyczne²³.

¹² Sygn. Ob.7.II.1438, Ob.7.II.2369.

¹³ Sygn. Pol.6.I.52.

¹⁴ *Altpreussische Biographie*, 1974, Bd. 1, s. 170. Biblioteka mieściła się w pomieszczeniu nad zakrytą i dokładnie z tego miejsca została zabrana przez pracowników UMK 23 IX 1946 r., o czym wspomina w sprawozdaniu Z. Zdrójkowski.

¹⁵ P. Schwenke, *Adressbuch der deutschen Bibliotheken*, Beiheft zum Centrallblatt für Bibliothekswesen 10, Leipzig 1893, s. 133.

¹⁶ O siedmiu rękopisach przechowywanych w kościele w Galinach wspomina także P. Schwenke (op. cit., s. 133), co dowodzi tego, że ów skromny zbiór manuskryptów trafił do Torunia bez jakiegokolwiek uszczerbku.

¹⁷ Sygn. Rps 133/IV.

¹⁸ Sygn. Rps 212/II.

¹⁹ Sygn. Rps 197/I.

²⁰ Sygn. Rps 196/I.

²¹ Sygn. Rps 227/II.

²² Sygn. Rps 183/II.

²³ Sygn. Rps 168/III.

Najliczniejsza część starodruków z kościoła w Galinach pochodzi z wieku XVII i liczy 622 pozycje bibliograficzne w 333 woluminach. Z XVI w. pochodzi 178 druków w 124 woluminach. Wiek XVIII reprezentuje już nieco mniej książek, bowiem 116 w 93 woluminach²⁴. Najcenniejszą część kolekcji stanowią inkunabuły. Interesujące nas cztery pozycje bibliograficzne w trzech woluminach reprezentują edycje dzieł z zakresu prawa kanonicznego, tj. dekretały papieża Bonifacego VIII z 1486 r. (*Liber sextus Decretalium cum glossa Ioannis Andreae...*)²⁵, papieża Grzegorza IX z 1496 r. (*Decretales, cum glossa Bernardii Parmensie...*)²⁶, konstytucje papieża Klemensa V z 1486 r.²⁷ oraz tzw. *Dekret Gracjana* z 1493 r. (*Decretum cum apparatu Bartholomaei Brixiensis et Ioannis Semecae...*)²⁸. Interesujący jest fakt, że wszystkie omawiane paleotypy pochodzą ze słynnej norymberskiej oficyny Antona Kobergera, któremu sławę przyniosło wydrukowanie *Kroniki świata* Hartmanna Schedla w 1493 r. Inkunabuły przechowywane dziś w zbiorach Biblioteki UMK są w przyzwoitym stanie, trzy z czterech inkunabułów zdobione są złożonymi inicjałami wstępnymi, natomiast każdy z nich odznacza się bogatym rubrykowaniem. Oprawy charakteryzują się dostojniejszym wykonaniem. Wyróżniają się spośród większości opraw z tej biblioteki, ponieważ składają się na nie deski obciążone białą świnią skórą, zdobioną ornamentami wykonanymi techniką ślepych tłoków i radełek.

Druki wydane po 1500 r., pochodzące z biblioteki w Galinach, reprezentowane są przez dzieła o bardzo różnej tematyce, choć dominują prace o charakterze teologicznym. Pewną część książek stanowią polonika, choć do tej kwestii należy odnosić się bardzo ostrożnie. Wszystkie stare druki z XVI–XVII w. oraz część z XVIII w. zostały podzielone w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu na polonika i druki obce. Decyzje o przyporządkowaniu druku do poloników zapadały kilkadziesiąt lat wstecz, w okresie PRL-u. Wówczas praktyka polegała na sztucznym tworzeniu jak największej liczby poloników. Na przykład, jeżeli w kloku introligatorskim było współoprawnych kilkanaście druków obcych i jeden polonik, to taki druk otrzymywał sygnaturę zaczynającą się od Pol. Z tego też względu w rzekomych polonikach można odnaleźć dziś dużo druków *stricte* obcych. Nie zmienia to jednak faktu, że w zbiorach przejętych z Galin znajdują się książki bardzo cenne z punktu widzenia badaczy różnych dziedzin nauki, np. prawa (*Sachsenspiegel auff's new fleissig corrigirt an Texten...* Drezno: N. Wolrab, 1553²⁹; *Jus Provinciale Ducatus Prussiae...*, Rostock 1620³⁰ oraz wersja niemieckojęzyczna: *Landrecht des Hertzogthums Preussen...*, Rostock 1620³¹), historii (C. Hartknoch, *Alt und neues Preussen...*, Frankfurt 1684³²; S. Henning, *Liffländische Churländische Chronica...*, Rostock 1590³³), techniki (K. Schott, *Technica curiosa, sive mirabilia artis...*, Norymberga 1664³⁴), geografii, matematyki, chemii, itd. Omawiany księgozbiór doskonale wpisuje się również w zakres badań księgoznawczych. Jeden z XVI-wiecznych druków oklejony sygnaturą z *Tit.* nosi charakterystyczną dla królewskiej Biblioteki Zamkowej oprawę z wyciśniętymi

²⁴ Wszystkie liczby oparte są na obliczeniach M. Strutyńskiej (*Struktura proveniencyjna*, s. 34).

²⁵ Sygn. Inc.III.105 adl. 1.

²⁶ Sygn. Inc.III.103.

²⁷ Sygn. Inc.III.106 adl. 2.

²⁸ Sygn. Inc.III.104.

²⁹ Sygn. Ob.6.III.654.

³⁰ Sygn. Pol.7.III.104.

³¹ Sygn. Pol.7.III.174.

³² Sygn. Pol.7.III.66.

³³ Sygn. Pol.6.III.27–29.

³⁴ Sygn. Ob.7.II.1433.

czarnymi farbami inicjałami Jerzego Fryderyka: G[eorg] F[riedrich] M[arkgraf] B[randenburgen-
sis] D[ux] P[russiae] i tłoczeniem BIBLIOTHECA³⁵. Powstaje zatem pytanie o wzajemne związki
między biblioteką z Królewca i Galin.

Niniejszy komunikat ma charakter czysto informacyjny, a przedstawione w ostatniej partii
komunikatu skrótowe doniesienia o zawartości księgozbioru oparte są na przeprowadzonych
przez mnie ledwie przeglądowych oględzinach kolekcji pod kątem jej treści. Dalsze badania
prowadzone przez mnie nad tym księgozbiorem będą zmierzały do szczegółowego poznania
historii, znaczenia i zawartości biblioteki rodzinnej Eulenburgów i kościoła w Galinach, czego
efektem będzie z pewnością większa publikacja.

---

³⁵ Sygn. Ob.6.III.4.